

A nyelvművelő Fülep Lajos

Babus Antal
2010. július

A nyelvészek véleménye megoszlik arról, hogy szükség van-e egyáltalán nyelvművelésre. Gombocz Zoltán, a két világháború közötti időszak vezető nyelvésze szerint a nyelvtudós feladata a nyelvi tények objektív leírása, vizsgálata, nem pedig ezek minősítése. Kiváló kortársa, Lazicius Gyula a nyelvművelést nem is tartotta tudománynak, mások viszont, a nem kevésbé kitűnő felkészültségű Négyesy László, Szinnyei József, Tolnai Vilmos, Zsirai Miklós stb., a nyelvművelés elkötelezett hívei voltak. Fülep Lajos szintén feltette magának ezt a kérdést, s szerinte „hamis, mert absztrakt; káros, mert passzivitásba, fatalizmusba visz”¹ a minden nyelvi tényt „objektíven” tudomásul vevő irányzat érvelése. Máshol részletesebben kifejti idevágó gondolatait: „Világosan meg kell különböztetni a nyelv sajátossága szerint és a gazdasági-társadalmi lét fejlődése folyamán lassan vagy forradalmian keletkező nyelvtényeket a nyelv nemtudásából vagy a nyelvet szinte agyontaposó idegen hatásból eredő idegenszerűségtől, mely végül is annyira kifogatja eredeti mivoltából, hogy saját szavaival idegenül, a szavak idegenszerű összetételével, idegen szórenddel, idegen szóképekkel és szólásokkal beszélő nyelvvé torzul.”²

Fülep egy töredékes kéziratából idéztem a fenti sorokat, mert mint oly sok tanulmánya, ez is kéziratban, befejezetlenül maradt. Eddig mindössze egy magyar nyelvvel, nyelvműveléssel foglalkozó nyúlfarknyi cikke látott napvilágot, az 1918-ban írott *Budapest magyarsága* című. Ennek alapján senki se gondolná, hogy Fülepet egész életében szenvedélyesen izgatta a magyar nyelv állapota, hogy szenvedélyes nyelvvédő, nyelvapoló volt. Hagyatékában több száz fóliónyi jegyzet, újságkivágat, szógyűjtemény maradt fenn. A folyóiratokat, könyveket élete végéig piros és kék ceruzával a kezében olvasta, s könyörtelenül aláhúzta a magyartalanságokat. Könyvtárában harminchét magyar nyelvvel, nyelvműveléssel kapcsolatos könyv található.³

Az elmondottak után azon még kevésbé csodálkozhatunk, hogy Fülep nyelvművelői munkássága a mai napig fehér foltja a kutatásnak. Ez a cikk egy terjedelmesebb tanulmány bevezetője, nem vizsgálja Fülep módszerét, nyelvművelő nézeteit, csupán vázlatos történeti áttekintést ad nyelvtisztító, nyelvvédő tevékenységéről.

A kezdet: Budapest magyarsága

Fentebb említett, *Budapest magyarsága* című cikkében Fülep az egyébként is utált Pest utálatos nyelvi hibáit állította pellengérré. Íme, egy kis ízelítő elrettentő példáiból: „Az ukrán területeket az orosz csapatok és a vörös gárda haladéktalanul *kiürítik*...”; a „hadszíntéren” csoda csodát ér, különösen amióta annyi jó lövés „leadásával” úgy „feljavították” a helyzetet. A ma is gyakran használt „le kell szögeznünk” (festnageln) fordulat már Fülepet is bosszantotta. Az „árdrágítók” szóhoz a következő megjegyzést fűzte: „hogy hogy lehet az árat, ezt a szerény kis hegyes jószágot, amivel a varga a bőrt szurkálja, annyira megrágítani, hogy attul megrágul a zsír, a tej, a ruha, a cukor, minden, amit megeszel-iszol, magadra öltesz, azt már az Akadémiának is csak »összes ülése« tudja majd kinyomozni”.⁴ „»Zsírdrágításért elítélt árdrágító«, »Árdrágításért elítélt cipődrágító« – ilyen rémséges »ítélethozatalokkal« vannak tele a pesti újságlapok. Az »árdrágítók« törzsének fejei »beszélgetést folytatnak« a kormánnyal, hogy így-úgy, ők »leszállítják az árat«, ha a kormány segít nekik »az árut leszállítani« és forgalomba »hozni«. A kormány »be is ígéri nekik«, tudomására is »hozza« a közönségnek, de azzal egyszer s mindenkorra »tisztába kell jönnünk«, hogy nem lesz foganatja. Ez a közönségből különböző érzelmeket »vált ki«.»⁵ Cikke végén Fülep csattanós végkövetkeztetést vont le: „De hiszen éppen az a világcsodája, hogy itt mindent jobban tudnak, mint másutt, csak éppen magyarul nem. A mesében sincs ilyen.”⁶

A kép teljességéhez azonban az is hozzátartozik, hogy ekkortájt még Fülep cikkeiben is bőségesen voltak magyartalanságok, germanizmusok. Például 1923-as *Magyar művészet* című könyvének második kiadását előkészítve 38 „különböző”-t javított „különféle”-re, és 40 fölöslegesen használt „bizonyos” szót törölt.

Az 1930-as évek, a Válasz szerkesztője

Az 1930-as éveket huszadik századi nyelvművelésünk aranykorának szokás tekinteni. 1931-ben a Magyar Tudományos Akadémia megalakította a Nyelvművelő Szakosztályt, a mai Anyanyelvi Bizottság elődjét.⁷ Elnökké Négyesy Lászlót választották, s arról is határozat született, hogy 1932 januárjától új nyelvművelő folyóirat indul, a Magyarosan. A nyelvművelő mozgalommal sok írástudó rokonszenvezett, de jócskán akadtak ellenfelei is. A legélesebben Schöpflin Aladár a Nyugatban, Supka Géza pedig a Literaturában fogalmazta meg kifogásait. A támadásokat Kosztolányi Dezső, a mozgalom legszellemesebb és legnagyobb hatású alakja verte vissza. Kosztolányi az Akadémiától függetlenül dolgozott, de tagja volt az Akadémia nyelvművelő bizottságának. Fülepnek járt a Nyugat, tehát biztosra vehető, hogy eljutott hozzá a nyelvművelő mozgalom híre, s aligha tévedek, ha felteszem, tizenöt év szünet után a mozgalom hatására kezdett újra nyelvtisztítással foglalkozni. 1918 után ugyanis először 1932-ből ismerek adatokat ez irányú tevékenységéről. 1932-es és 1933-as zengővárkonyi látogatásakor Illyés Gyula és házigazdája élvezettel javígtatták egymás nyelvi ficamait. Illyés szemében Fülep a magyar nyelv egyik legkiválóbb ismerője és a nyelvhelyesség megfellebbezhetetlen tekintélye volt. Illyés szavaiból az is kiderül, hogy a nyelvi hibákra nem más jelenségektől elszakítva tekintettek: „Igen, a nép öntudata működik rosszul minden téren. Milyen ficamokkal már nyelvében is! Pihentetőül – a kajánság vigaszával – nyelvészkedtünk. Nevetve kapva nyakon a magyartalanságokat egymás beszédében is. Versenyársam káprázatos érzékkel birtokolta persze anyanyelvünk törvényeit is. (...) Házában írtam le első fogalmazásában a *Magyarok* című versemet. Emlékszem egyik belejavítására. A vers vége felé, már a nép temetésére szánt sorokban: *már hantot rád én is vetnék, / ha nem a te fiad lennék* – utolsó szava helyett volnék-ot tanácsolt: szabatosabb is, a könnyed rím helyett is odaillőbb, az érdekesebb, az ősi betűrímmel.”⁸

1934-ben Németh László kavarta fel Fülep körül az állóvizet. Felkérte a Válasz szerkesztőjének, s 1934. februári levelében kérdésbe burkolt javaslatot pendített meg neki: „Illyés említette, hogy nagy mestere vagy a magyar nyelv-szellemnek, nyelvtisztaságnak. Ne nyissunk egy nyelvápolás-rovatot? Nem irányítanád, írnod azt te? Meghívjuk Kosztolányit is, aki bizonyára vállalkozna.”⁹ Nem véletlen, hogy mint később többször is, ekkor is Illyés volt a háttérben, ő hívta fel Németh László figyelmét Fülep nyelvművelő szenvedélyére. Illyés szívügyének tekintette, hogy Fülep tudása, tehetsége, képességei ne heverjenek parlagon, s folyton igyekezett őt bevonni minden jó ügybe. Illyést bátran nevezhetjük Fülep szellemi erői organizátorának.

Fülep komolyan készült a nyelvművelő rovat indítására, május elején Gulyás Pálnak, másik szerkesztőtársának egyik tervezett cikkéről is szólt: „a magyar nyelvről írandó cikkemben külön fejezet lesz az »egyes«-ről”.¹⁰ Az „egyes-egyesekek” volt ugyanis Fülep vesszőparipája. Ezt a nyelvi gyarlóságot egyedül ő fűlte le, semmilyen egyéb Fülep korabeli, de későbbi nyelvvédő könyvben sem található meg. Fülep Illyésnek fejtette ki legrészletesebben érveit, őt idézem: „Nemzedékem nyelv- és magyarságmestere, Fülep Lajos piros ceruzával húzta alá magánlevelemben is, ha – kezdő prózáiró – *egyesekeket* mertem írni, amikor *némelyeket* kellett volna. A kettő henye összekeverését a fiatalok meggyöngyült nyelvzítésének, illetve romló fogalomalkotó képességének tulajdonította. (...) De miért is helytelen a fenti értelmű »egyesek«, még ha Arany prózájába is befúrta magát... (...) Mert ha az *egyesbe*, *egyesekebe* a *némely*, a *némelyek* jelentését teszem át, kiszorítom belőlük a saját jelentésüket. Ez a jelentés pedig nélkülözhetetlen, egészséges, évszázados. *Egyes* magyarul ugyanis az, ami *nem kettes*. Egyes a fogat, ha másik ló nincs a rúdnál; egyes az ember, ha párja volt, vagy lehetne.”¹¹

Az „einige” szolgál fordítása annyira ellepte nyelvünket, hogy mindenki tősgyökeres magyar fordulatnak hitte. Fülep is csak a harmincas években csípte nyakon, a *Magyar művészet* 1923-as kiadásában 32 „egyes”-t találtam. A második kiadásban persze már egyet sem!

Bár a Válasz nyelvápoló rovata nem valósult meg, nemcsak a tervezett „egyes”-cikk bizonyítja, hogy Fülep komolyan készült erre a munkára. F. Csanak Dóra ugyanis észrevette, hogy Fülep hagyatékában a legkorábbi nyelvi tárgyú újságkivágatok éppen 1934-ből valók.¹²

Fülep nemcsak a Válasz címlapjának tipográfiáján hagyta rajta keze nyomát, hanem nyelvi megformáltságán is. A címlapot ő javította ki nyelvhelyességi szempontból: „Még valamit a boríték szövegről: »szerkesztik« helyett, ami nincs magyarul, tegyetek »szerkeszti«-t s nem kell kettőspont se.”¹³ Szerkesztőtársai megfogadták tanácsát.¹⁴

Sajnos, Fülep nem csupán a nyelvhelyességi rovatot nem indította meg, hanem hamarosan a Válasz szerkesztőségéből is kivált.

Hogy Fülep érdeklődése éppen a harmincas évek elején ébredt fel a nyelvhelyességi kérdések iránt, abban minden bizonnyal szerepe volt megismerkedésének Tolnai Vilmossal. Fülep 1932-ben kezdett tanítani a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen, s ekkor Tolnai – a nyelvvédő mozgalom elkötelezett híve és oszlopa – ugyanitt volt professzor. Tolnainak *A tiszta magyarság szótára* című műve egyik fejezete volt a Kosztolányi szerkesztésében 1932-ben megjelent *A Pesti Hírlap nyelvőrének*. (Fülep könyvtárában megvolt ez a könyvecske.) Mellesleg Fülep a századforduló óta, fiatalkori újságíróskodása éveiből ismerte Kosztolányit, de később nem volt vele kapcsolatban.

Az 1930-as évektől kezdve Fülep nyelvművelő munkássága levelezésében követhető nyomon. Szókimondóan barátai, ismerősei fejére olvasta nyelvi gyarlóságait. A legismertebb eset Füst Milán regényéről, a *Feleségem történetéről* kifejtett véleménye 1942-ben: „Amiket levelében [ti. Füst Milán – B. A.] ritmusról stb. írt, azzal mind egyetértek. De itt mégis van valami, ami nekem nem konvenió, s aminek ritmushoz stb. nincs is köze, ami fordításban, más nyelven persze eltűnne, de így ahogy van, engem mégis zavar: a pesti nyelv. Remélem, nem ért félre, nem puristáskodom itt, a művészet souverain ura a nyelvnek is, mint mindennek (...) de az más, ez jórészt a nekem olyan nem kedves pesti jargonban íródott, mely nem a magyarnak, mint némelyek állították, hanem a jiddisnek egyik dialektusa. Tudom jól, hogy aki Pesten él, arra ráragad óhatatlanul, de nem tehetek róla, nem szeretem a szagát sehoh és senkin. Hogy mikre gondolok, sok volna írásban elmondani, ha eljön (megbocsátva) és érdekl, könyvvel a kézben megmutathatom. Szerencse, hogy ez, mint mondtam, fordításban eltűnik s ez a fontosabb.”¹⁵ Fülep következetes volt, a pesti nyelvet 1918 óta dokumentálhatóan utálta, s itt is ezt tette szóvá. Sőt, pontosabb úgy fogalmazni, hogy megtisztelte Füstöt, amikor az író kérésére magánlevélben kendőzetlenül elmondta véleményét. Füstnek a hiúságát persze bántották Fülep sorai, de ennek ellenére fennmaradt közöttük a baráti viszony.

Az 1945 utáni időszak

1945 után nemcsak az ország, hanem Fülep életében is gyökeres fordulat történt. Megint Illyés sürgette befolyásos barátait, hogy Fülepet mozdítsák ki falusi elszigeteltségéből, s vonják be az ország kulturális életébe. 1946 áprilisában Keresztury Dezső társaságában Zengővárkonyban járt, s ekkor került szóba egy parasztnyelvi iskola létrehozása. Illyés hamarosan fel is kérte Fülepet a tanrend kidolgozására, s ő 1946. VI. 18-i levelében küldte el a Paraszt Népfőiskola tantervét, amelynek 17. fejezete a magyar nyelv oktatását tárgyalja. A tanterv tömör summája Fülep nyelvről, nyelvművelésről vallott nézeteinek, ezért érdemes hosszabban idézni: „Magyar nyelv. A mai nemzedék már falun is a pesti újság-nyelvet beszéli, tehát azt, amely szavaiban részben magyar, szerkezetében merőben német. Tudatosítani a magyar nyelv sajátosságait (különösen a némettel összehasonlítva), gyűjteni és megbecsülni az öregek száján még élő tájnyelvet (amit a fiatalság már csúfol), s megmenteni az elvesző szókinccset. (Kocsi, szán, szerszámok részeinek, az állatok testrészeinek, színeinek neve stb. rohamosan elvesz, s ma már sok falusi is, mint a városi, csak »izé«-vel vagy mutogatással tudja megmondani azt, amire azelőtt jó szava volt a népnek; az elmúlt évtizedekben pesti újságok gyakran szajkózták hogy a falusinak csak 600 szava van, holott – mint a pásztorsági, nyelvjárási stb. gyűjtemények mutatják – minden tárgyra, részre, színre, árnyalatra szava lévén, inkább igen nagy a szókinccse, s épp ellenkezőleg, az átlag városi az, akinek 600 szó elég, vagy annyi se kell; de ha a paraszti nyelv így romlik és szegényedik tovább, odajut végképp az átlag városihoz, – s akkor miből merít, miből újul meg az irodalmi? A falu nyelvének kérdése egész kultúránk nagy kérdése.)”¹⁶

A parasztkollégiumok gondolata nem valósult meg, Fülep pedig Pestre került az Eötvös Kollégiumba tutornak. Keresztury Dezsőhöz, az Eötvös-kollégium igazgatójához írott levele is tanúsítja, hogy a magyar nyelv ápolásának fontos szerepet szánt kollégiumi terveiben is: „megcsinálnánk azt az alapos magyar nyelvvizsgálatot is, amelyről beszéltem, Illyés is tud a tervről, s nagyon fontosnak tartja.”¹⁷ A történelem azonban megint közbeszólt, sem a nyelvápolásból, sem a tutori munkából nem lett semmi: az Eötvös-kollégiumot feloszlatták, Fülepnak távoznia kellett az intézményből. A tudományos életből azonban nem

szorult ki, 1948-ban akadémiai levelező taggá választották, 1951-ben pedig kinevezték egyetemi intézeti tanárnak a budapesti egyetem művészettörténeti tanszékére.

Fülep harmadik, legaktívabb és legtermékenyebb nyelvemvelői munkássága az Akadémiához kapcsolódik. Komolyan fontolgatta, hogy székfoglaló előadását a magyar nyelvről tartja. Mivel nagyon jellemző Fülepre, érdemes hosszabban idézni 1950-ben Trencsényi-Waldapfel Imrének írott leveléből: „nem tudom, olyan fontosnak tartjátok-e az ügyet, amilyennek én gondolom, s benne szükségesnek-e az én részvételemet. Mert ha fontosnak és mint mondod, már foglalkoznak is velem, s ha jól meg is tudják csinálni, csak örülök neki. Amivel nem azt akarom mondani, hogy ki vonom [sic! – B. A.] magam ebből a munkából, nagyon szívesen átadom a több húszt évvel gyűjtött anyagot és egész módszeremet, s később is, ha szükségesnek látjátok, bármikor szívesen segítek benne. De még ezt is, amennyire csak lehet, minél teljesebb anonimitásban. Nincs semmi ambícióm ezzel az ügygel kapcsolatban, mással vagyok eljegyezve. S ha mégis megpendítettem a székfoglaló esetleges lehetőségét, azért volt, mert ha már tag vagyok, szeretnék mielőbb az Akadémia munkájában részt venni, azt pedig tudtam, hogy másik székfoglalóval még néhány hónapig várnom kell.”¹⁸

Székfoglalóját végül *A magyar művészettörténelem főadata* címmel olvasta föl 1950. október 9-én. Már a cím is bizonyítja Fülep nyelvi igényességét: a sok „e” monotóniáját oldandó ízesen főladatról beszélt. Annyi haszna mindenképpen volt a székfoglaló kútba esett tervének, hogy Fülep megírt két hosszabb, de végleges formába nem öntött, egymáshoz kapcsolódó, egyelőre kiadatlan tanulmányt. Ezek *A magyar nyelv romlásáról, megújításának szükségéről és módjáról* címmel található az MTAK Kézirattárában, jelzetük: Ms 4564/4., 2. és 3. csomó.

Jóllehet Fülep nem a magyar nyelvről tartotta akadémiai székfoglalóját, rövid ideig remélte, hogy a magyar nyelv ápolására létrehozott intézményben érdeklődnek majd nyelvtisztító gondolatai iránt. Csalódásáról keserű iróniával számolt be tanítványainak. „Ő egyszer elkövette a hibát (Én, naiv hülye! – mondja), hogy figyelmeztette az akadémikusokat: a nyelv ápolása helyett tönkreteszik a nyelvet. – Volt megrendülés, fogadkozás. Aztán nem sokkal később valaki ezt mondta: »Nagy súlyt fektetünk rá.« Közbeszólt egy másik: »Nem fektetünk, hanem helyezünk...« – s ezzel minden el volt intézve.”¹⁹ Nyilván az ilyen, Fülep szemében becsületbe vágó nyelvi igénytelenség is okozhatta, hogy bár akadémikus is volt, s szívügye is volt a nyelvvédelem, az MTA Nyelvemvelő Bizottságának mégsem volt tagja. Ha akarta volna, nyilván megválasztják, hiszen Illyés tagja, sőt elnöke is volt ennek a bizottságnak.²⁰ Nem akart! Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy fiatalon, 1907-ben még Fülep is „fektette a súlyt”,²¹ sőt egyszer még klasszikus munkájában, a *Magyar művészet* 1923-as kiadásában is előfordul ez az otromba magyartalanság („erre az oldalára fektették a fősúlyt...”).²²

A Trencsényi-Waldapfel Imrének írott levélből is kiderült, Fülepet izgatta, hogy tudását nem gyümölcsöztetheti, hogy jegyzetei írásztala fiókjában porosodnak, s Fodor András 1955. október 21-i naplóbejegyzése szerint tanítványai között megpendítette: „...nyelvészeti mondandóit közrebocsátaná. Esetleg a Csillagban, folytatásosan...”²³ Fodor András ekkor a Csillag szerkesztője volt, s amikor 1955 decemberében Király István főszerkesztő arra panaszkodott, hogy „senki sem törődik a magyar nyelvvel. A nyelvészek tehetségtelenek ehhez, olyan valakit kellene megnyerni, akiben biztos az ítélet, aki ellenállhatatlan erővel fogalmaz”, Fodor kapva kapott a lehetőségen, s megemlítette, hogy „Fülep éppen foglalkozik a folyóiratbeli folyamatos nyelvészkedés tervével, miután senkit sem talál, akinek átadná a tudományát”. Bár a szerkesztőségben „egyhangú lelkesedés fogadta a hírt, az se baj, ha Fülep maximalista”²⁴ – mondták, sajnos, ez a terv is csak terv maradt.

Ezután már csak a Széher úton, tanítványai között folytatta nyelvtisztító munkáját. Olykor elővette „nyelvi csodabogár gyűjteményét”, s hatalmasakat kacagva fel-felolvasta őket. Fodor András őszinte vallomása szerint: „Mi mindig csak az ő nevetéséből értjük meg, hol van a baj.”²⁵ Weöres Sándor rendszeresen, még kéziratban Fülep nyelvérzékére bízta műveit, s ő a rá jellemző keresetlenséggel nem palástolta véleményét. Domokos Mátyás szem- és fültanúja volt, amikor Weöres *A hallgatás tornya* című kötetéről sommásan kijelentette: „tele van germanizmusokkal. Ugrálnak benne, mint a bolhák...”²⁶

Befejezésül Vajda János *Kísértetek* című versének egy sorát citálom: „Nem vész el innen, semmi, semmi, / Csak ami nem bírt megszületni.” Sajnos, Fülep nyelvemvelő cikkei nem születtek meg, de úgy vélem, mégsem vesztek el örökre: alapos szerkesztői munka után szólás- és lakájkifejezés-gyűjteményének,

tájszógyűjtésének egy része megmenthető és kiadható. Ez a mi kötelességünk, saját érdekünkben kell teljesítenünk.

Jegyzetek

¹ Fülep Lajos: *A magyar nyelv romlásáról, megújításának szükségéről és módjáról*. MTAK Kézirattára, Ms 4564/4. 3. csomó.

² I. m. 2. csomó.

³ Könyvtárlista: Ms 4600/11. 56–57.

⁴ Fülep Lajos: *Egybegyűjtött írások, III.* Bp., 1998, 78.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 79.

⁷ Fábíán Pál – Lőrincze Lajos: *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999, 61.

⁸ Illyés Gyula: *Az eligazító*. In *FL emlékkönyv*, 183.

⁹ *Fülep Lajos levelezése III.* Bp., 1995, 316.

¹⁰ Uo. 383.

¹¹ Illyés Gyula: *A törzs szavai – Írások az anyanyelvről*. Nap Kiadó, 2002, 156–157.

¹² *Fülep Lajos levelezése III.* Bp., 1995, 316.

¹³ Uo. 379.

¹⁴ Uo. 380.

¹⁵ *Fülep Lajos levelezése IV.* Bp., 1998, 229.

¹⁶ *Fülep Lajos levelezése V.* Bp., 2001, 106.

¹⁷ Uo. 218.

¹⁸ Uo. 411.

¹⁹ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Bp., 1986, II. köt. 36.

²⁰ Szathmáry István: *Utószó – Illyés Gyuláról és a kötetéről*. In Illyés Gyula: *A törzs szavai*. Nap Kiadó, Bp., 2002, 243.

²¹ Vö. Fülep Lajos: *Egybegyűjtött írások I.* Bp., 1988, 361.

²² Fülep Lajos: *Magyar művészet*. Bp., 1923, 107.

²³ Fodor András: i. m. I. köt. 365.

²⁴ Uo. 374.